

BÁCSORSZÁG

II. évf., 5. szám • 1996. május 2.

EGY ÉV

A Bácsország egy éve van jelen a vajdasági folyóiratok családjában.

Az eltelt egy év 192 nyomtatott oldalt, közel 200 írást és 65 szerzőmunkatársat jelent. Több mint 160000 példány került közeli és távoli olvasóink kezébe. Büszkék vagyunk a fenti eredményekre.

Köszönettel kell megemlíteni, hogy a Bácsország megjelenését egyéni és más támogatások, mindegyik a Szabad Hét Nap szerkesztőségének önzetlen segítségével nélkül nem tudtuk volna biztosítani.

Továbbra is minden tudásunkkal és erőnkkel azon munkálkodunk, hogy tartalmasabb Bácsországot tegyünk olvasóink asztalára és újabb jubileumot ünnepelhessünk.

**Vajdasági
honismereti
szemle**

DE WIT MEGYEBEOSZTÁST ÁBRÁZOLÓ TÉRKÉPE – 1688

(Szöveg a 16. oldalon)

SZABADKA FÖLDESURAI A KÖZÉPKORBAN

(3.)

A SZABADKA uradalmat (is) a Dengelegi Pongráczok alakíthatták ki. Mátyás király (1443-1490) említett adománylevelében ugyanis sem a vár, sem az uradalom nem szerepelt. 1502-ben, amikor Corvin János (1473-1504), aki csak egy évvel korábban kapta a királytól, már a tartozékokat (Madaras, Tavankút, Sebestyénegyház és Veresegyház) is felsorolta. Természetesen nem zárhatjuk ki azt sem, hogy a Hunyadiak hosszú negyedszázados földesurasága idején megindult az uradalom és központjának a kialakítása, amire Hunyadi János (?1407-1456) tágabb vidékünkön a hódvásárhelyi és a szentandrászi (Békés megye) uradalmak létrehozásával példát adott.

A Dengelegi Pongráczok szabadka földesuraságának mindössze utolsó éveiből maradtak ránk adatok. Az előző időszakból csupán annyi ismeretes, hogy Pongrácz János – 1476-ban a király lakodalmán érte utól a halál – után fia lépett átja örökébe, és lett a szabadka uradalom gazdája. Pongrácz Mátyás 1497. november 26-án az erdélyi Fehér megyében fekvő, Dyod várához tartozó Mindszent nevű birtokát, amelyet apja adományából korábban is bírt, felesége, Perényi Orsolya kezdeményezésére Tordai Kis Péternek, szabadka háza udvarbírájának acta, apjának, az erdélyi vajdának és anyjának, Erzsébetnek tett szolgálatai fejében – további szolgálát kötelezett-ségével. Kikötötte még azt is, hogy életében felesége, néhai Walkay György leánya, Zsófia is használhassa, de halála után vissza kell szállnia reá vagy örökösöire. A király 1498. június 2-án erősítette meg az adományozást, a birtokba iktatást 1499. április 8-án végezte el Gáldi Antal királyi ember a kolozsmonostori konvent bizonyága mellett. Az adománylevelet 1501. január 15-én írta át a konvent.

Kis Péter tehát hosszú ideje hűségesen szolgálta a Pongráczokat, és mint bizalmi ember érkezett Erdélyből – a származását jelölő Tordai előnév utal erre – urai alföldi birtokára. Az efféle gyakorlat teljesen természetes volt a középkorban. Miután például Corvin János megkapta a gyulai uradalmat, szlavóniai szervitorait helyezte a gyulai tisztségekbe. A külszágokból érkező urak is hozták magukkal bizalmi embereiket, amint ezt Brankovics György (1384-1458) és a Jaksicsek is tették.

Megtartotta-e Kis Péter mindszerenti birtokát, hiszen ura az adományozás után nem sokkal meghalt, nem tudjuk. Azt sem, hogy voltak-e utódai, és a család a földesúrváltás után Szabadkán maradt-e. Mindenesetre 1519 körül és 1519-ben mint szabadka sáfár feltűnt egy Kis János, 1528-ban ugyanis Szabadkának nevezve, aki talán Péter

fia volt, és Török Bálint (?-1551), Szabadka későbbi ura szolgálatában állt. Mint gesztési várnagy kapott Veszprém vármegyei birtokot. Később Somogy vármegyében nemesi kuriához is jutott. Maga Székesfehérváron mint polgár élt. 1542-ben már néhányan mondták. A család továbbra is a Török familia szolgálatában maradt. Szabadka Kis Ambrus, a fiú, aki pályáját apjához hasonlóan ugyancsak a katonai pályán kezdte, részt vett többek között Győr feldúlásában, urának elfogatása után pedig a kiszabadítására irányuló tervek megvalósításában. Utóbb a két Török fiú, János és Ferenc szolgálatában is tevékenykedett. 1555-ben Erdélyben tűnt fel.

Az uradalom életéről a továbbiakban két peres ügy kapcsán értesülünk. 1497-ben Váradai Péter kalocsai érsek levelében értesítette Lukács szabadka plébánost, hogy az interdiktumot, a szentségek kiszolgáltatásának átmeneti megvonását, amellyel a rájuk kirótt egyházi tized fizetésének megtagadása miatt sújtotta a parókiájához tartozókat, a király akaratának megfelelően felfüggeszti, és Pongrácz Mátyással a tized fizetése felől egyezkedni fog. Ám ha a megállapodásuk után a következő Szent György-napig a tizedet nem fizetik ki, az interdiktumot a megnevezett nap után érvénybe lépteti.

A jobbágy sorból származó, majd tehetsége révén a papi pályán egyre magasabb méltóságokba jutó érsek Mátyás királynak egy ideig kegyence volt, majd ura börtönbüntetéséért mért rá, és csak halála után nyílt meg tömlőcének ajtaja. Szabadfőjéhez, Corvin Jánoshoz annak haláláig hű maradt. Mindez azonban nem akadályozta meg abban, hogy az általa jogosnak ítélt adó behajtására a lelki kényszerítő eszközök egyik leghatásosabbikát ne vegye igénybe. Mivel a középkori ember a keresztény egyház által hirdettet eszmék jegyében és a nekik megfelelő normák szerint élt, nagy csapást jelentett számára – így a korabeli szabadkaik számára is – a vallásgyakorlás lehetőségének a kizárása.

Hogy miként állapodott meg Péter érsek Pongrácz Mátyással, az nem ismeretes, ám hogy a megállapodás létrejött közöttük, azt az ügy további folytatásáról szóló oklevelek hiánya bizonyítja. Az oklevélből viszont kiderül: bár keletkezésének idejében Szabadka Csongrád megyéhez tartozott, az egyházi igazgatás tekintetében nem történt változás, és a bácsiból nem került át a csongrádi főesperességbe, amelynek területét a korábbi Csongrád megye területe képezte. Az egyházi igazgatási állapota tehát esetünkben is, mint annyi más alkalommal, az archaikusabb igazgatási állapotokat tükrözi.

BLAZOVICH László

„KIKÉRDEZENDŐK VOLNÁNAK A FALU VÉNEI, JEGYZŐI, PAPJAI...”

Szabadka és környéke a Pesty-féle helynévgyűjteményben (3.)

Sivatag nem létezik.

Liget. Ily néven nevezetik a város erdeje, mely mulató helyül szolgál. Ugyan ily mulató hely: a tölgyfás erdő is.

Berek nincs.

Erdők: A folyóhomokos részek úgy a tavankuti legelőn mint egyebütt, bevannak ültetve jegenye, fekete nyárfa, s fűzfával; s az erdész laka körül egy tölgy – s akácfa erdővel, s nevezetnek ezen erdők: *Szkenđerjárás, Hajdujárás, Tavankuti* és *Csikeriai* erdőknek.

Rengeteg, zug nincs; határ nincs, melyeket így nevezhetnének.

Tanya: Az elősorolt pusztákon jelenleg nálunk számos szállások; melyek tanyaik név alatt vehetők, léteznek, s egyes birtokosok tulajdonihoz tartoznak.

Csárdák: Szeged részről – az ugynevezett *Fekete csárda*, mely nem régiben szüntett meg. A *suplyáki csárda* a zentai uton, a *Bugyi csárda* Ludason – a *Nagyfényi csárda* a nagyfényi pusztán, s a *Tompai csárda* a tompai pusztán máig léteznek, mindegyik illető pusztai nevétől vévén eredetű.

A *Kaponyai csárda* a zombori úton létezik. Eredete ismeretlen. Itt vivatott 1849 ben Martius 10 kén azon hősi csata, melyet a szabadkai, zombori, s bajai nemzetőrök a csekély számú honvédsereg erőlyes támogatása folytán a támadó szerbek ellen vívtak, s melyben a győzelmi dícsőségén kívül 3 égyzert nyertek – köztük a híres úgynevezett 18 fontos *csicsót* s úgyzermind a város fölmentését s az ellenségnek egész Titelig szorítását eszközlék.

Majors: Igyen nevezetik a város tulajdonához tartozó *körösi* kaszálon létező szállás.

Szállás: Igy nevezetnek nálunk általában a pusztai tanyaik, a *szállás* szóban a rövid tartozkodást vagy megszállást akarván érteni.

Kert: Mint ilyen a városi és palitai erdők vehetők, részben úgy is nevezetnek.

Szólós: Ilyenekül nevezetnek a bajai- a halasi- a majsai a szegedi utak melletti; s buczkai, körösi, radonováci szőlők.

Árok: Ilyen elnevezéssel nincs kiemelve valamely hely.

Rom: Gábrly Károly ur szállása tájékán a Bugyi csárda közelében létezik egy ily a török időben épített rom.

Irtvány: Ilyenül vehető a Körös patak mellett egykor létezett körös-erdői irtvány. Ezen erdőt a zsványok miatt irtották ki azon időben, melynek gyökereiből még is számos körös fák sarjadzanak, a mikből aztán a város minden évben a gazdasághoz szükségelt szerszámfákat árusítja el.

Tiszás: Ilyenek nincsenek nálunk.

Hát: Nincs.

Halom: Ilyenek a határhalmok nálunk t. i. a Szeged - Szabadka - Majsja - Halasi négyes határ; a Bajmak - Kunbaja - Almási hármás határ. Ezen határhalmok közt létezik egy, melyet Klárin Grob-nak /Klári sírjának/ neveznek. Ki volt ez, nem tudni. Bizonyosan nevezetesebb személy lehetett.

Domb: Mint ilyen nevezetes: *Babiba Gréda* a városi ugarok közt, a palitai partján. Állítólag itt nagy útközetek történtek a Hunok alatt. Továbbá: a bajmkai uton Czárve - Át az az császár dombja.

Csúcs, orom, magaslak: nincs.

Fensik: Ilyenül az egész Telecska vétethetik.

Hegy: nincs.

Hegygerinc: nincs.

Hegylánc: nincs.

Szikla, bércz, bányá, barlang, örvény, szoros, zuhatag, forrás, nincs.

Kut: rendszeren ásott kutak vannak.

ÉR: a Körös ér.

Tó: a palitai - a vértó - a nagyrét.

Folyó: Ilyenül vehető a körösi folyócska.

Patak: nincs feltűnőbb.

Mocsár: nincs.

Posvány: nincs

Láp, ingovány, nádas: a ludasi, kelebiai, a sdrálói és palitai víze-nyös alkjás s rétek.

Kompállás, rév, gázló, sziget, fok: nincs

Külvárosok: Sz. György és Rókus külvárosok.

Amazt Szentának, emezt Kérnek is nevezik.

Megbizás folytán összeállította Szabadkán, martius 7 kén / 865

Antunovits József

(Szabadkai Történelmi Levéltár, 701/polg. 1865; Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fol. Hung. 1114)

A budapesti Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött második példányt Flatt Endre szabadkai polgármester látta el kézzel. Érdekes megjegyezni, hogy e dokumentum néhol – nem tartalmi, hanem inkább nyelvi (helyesírási) vonatkozásban – kissé különbözik a szabadkai levéltárban őrzött eredeti (Antunovits József által összeállított) kéziratból.

Említettük, hogy a szabadkai tanácsnok munkája nem készült kellő alaposággal, de nyomban hozzá kell fűzni, hogy a történeti adatok pontatlanságáért sem ő okolható minden esetben... Hiszen akkor majdnem egyeképiben járt erre fel a helytörténeti kutatás! Másrészt gyerekesekre mind a mai napig nem derült fény; illetve a kutatások nem jártak kellő eredménnyel, pl. Szabadka nevének eredetével kapcsolatban. Pedig már a XIX. század végétől különböző tudományágak kitűnő szakemberei igyekeztek erre megnyugtató választ adni, de a kérdés továbbra is nyitott... Habár az újabb kutatások ismételen megerősítik azok állítását, akik a város nevét a „szabad” szóból származtatják. Másrészt Györfly György, az egyik legismertebb történész szintén erre a megállapításra jutott. (E sorok írójához intézett 1990. évi levelében többek között ezt írta: „A helynév a szabad szóból származik és lakóinak jogilag szabadabb helyzetére vonatkozik környezetéhez viszonyítva... de a Kunságban a ka-ke képzővel magyarok is képeztek faluakat...”)

Pesty Frigyes helységnevtárában azon részeit, amelyek a Szabadka környéki falvak egykori romjait említik és azokat közelebből is meghatározzák, gondolatébresztő olvasmányként élheti át a lelkes helytörténész; kiválóképp a régész, aki akár lelőhelyként könyvelheti el a köztud adatokat.

Összegezésként elmondható, hogy Pesty szabadkai vonatkozású kézírás munkája további alapos elemzést és értékelést igényel.

Közeledik:
MAGYAR LÉLÉLŐ

MILLECENTENÁRIUM

A TATÁRJÁRÁS ÉS A KIRÁLY

(I.)

AKÖZÉPKORI Európa és benne a Magyar Királyság történelme tele van országpusztító hadjáratokkal, egymás földjét lerohanó és dúló szomszédokkal, de ami 1241/42-ben a Kárpát-medencében lezajlott, az minden képzeletet felülmúl. A Nagy Dzsingisz (1167–1227) unokája, Batu (?–1255) kán mongoljai könnyörülettel nem ismerve szinte állati kegyetlenséggel, tüzel-vassal irították a védtelen városok és falvak lakosságát, lerombolták a templomokat, illetve mindent, ami útjukba került. A mongol-tatárok nem volt szükségük foglyokra, sok szolgárra, mert azok csak akadályozták volna őket „szélvészként” lefolytatott rablóhadjárataikban. Ebben a szörnyű kegyetlenkedésben a tudatosságna is nagy szerep jutott, mert ezzel akarták megbénítani az éppen időszerű vagy kiszemelt jövőendő ellenfeleiket. A 100 000 főnyire becsült tatár seregnek IV. Béla (1206–1270) király csapatainak kellett volna ellenállnia, ám mindhiába. Az ország elveszett, a király pusztá életét is alig tudta megmenteni.

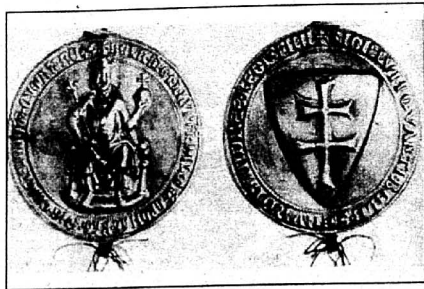
IV. Béla apjával, az igen forrófejű és hajlékony II. Andrásral ellentétben, nagyon előrelátó uralkodóként mutatkozott be. Amikor 1213-ban a Petur bán vezette összeszékű magyar főurak anyját, merániai Gertrudot (1184/86 körül–1213) meglik, Béla még csak 7 éves. Habár testvéreivel együtt anyja mellett tartózkodik, őt nem éri bántódás. A halicsi hadjáratból sietve visszatérő apja a következő évben a mindössze 8 éves Bélát megkoronáztatja, neki adván a dél-délnyugati uralkodóként mutatókhoz. Béla azonban nem hálalta meg apja nagylelkűségét, hamarosan az „öreg király” belpolitikájával szembe helyezkedő nagyurak élére áll. Megkezdődik a pártoskodás apa és fia között. II. András, mintegy kiegészülésként, átengedi IV. Bélának Erdély kormányzását. Ekkor kerül közeli kapcsolatba a Kárpátoktól keletre elterülő pusztákon nomádizáló török eredetű kipsac-kunokkal, akiket igyekszik megnyerni a kereszténység számára. Nem erőszakkal, mint tették azt valamivel korábban a német „keresztes” lovagok, hanem inkább diplomatikusan, szép szóval. A kunokon keresztül érkezik a keletről szóló hírek egy új veszedelméről, a mongol hódításról. A kun csapatok ösztökélik IV. Bélát, hogy a domonkos rendi barátok segítségével

kapcsolatot teremtsen az állítólagos „keleti magyarokkal”. Az első négytagú csoport 1231/32-ben két útra, de közülük csak egy domonkos barát tért haza, aki ugyan rátalált néhány keleten élő magyarra, viszont hazatérte után alig néhány napra meg is halt. Így nem tudta pontosan megérteni társaival, merre van a legendás őshaza, a Magna Hungaria (Ungaria Maior). Nem sokkal később újabb négytagú csoport indult útnak, Julianus barát vezetésével. Ők sem jártak sok sikerrel, már ami a „testvéri magyarokat” illeti, ezzel szemben a hazatérő Julianus kitűnő információkkal szolgált IV. Bélának a napról napra hatalmasodó mongolbirodalomról.

Az „ifjabb király” már szinte gyűlölte apját, amiért elherdálta a királyi vagyont, amikor 1235-ben a 60. életévében levő II. András végleg lehunyt szemét. Az egyeduralkodóvá vált IV. Béla nem kisebb célt tűzött ki maga elé, mint visszaállítani a nagyapja, az „öreg Béla” (III. Béla, 1148–1196) idején virágzó Magyarországot. Első lépésként megindította a királyi birtokok – elsősorban a vár-birtokok – visszavételét. Nagy szigorral tette ezt, nem paktált le még a körülötte nyüzsgő nagyurakkal sem. Maradéktalan tisztelet követelt meg, valamint altalvóli teljes alázatát. A vagyonvisszaszerzést öccse, Kálmán (1208–1241) herceg is hatékonyan támogatta. Mindez a nagyurakon féltő (vesztő) kiskirályoknak nem tetszett, de a két testvér minden próbálkozás ellenére sem tudták egymással szembállítani. 1239-ig tartott a „birtokvisszaszerzési akció”. Ekkor a király országszerzést visszarendelte már négy éve működő földbírák. Nagy bölcsességgel belátta, a hűrt nem szabad tovább feszíteni, mert a félelmetes keleti ellenfél, Gógejé (?–1241) nagykan mongol-tatárjai már az ország kapujában állnak.

A mongolok eredetileg II. Frigyes (1194–1250) német császár országát szándékozták bekebelezni, ám amikor IV. Béla még mint „ifjabb király” pártfogásba vette a kunokat és adóztáni kezdte őket, sőt egész a Donig és a Volgáig terjedő birodalomról álmódzott, a keleti hódítókat figyelme Magyarország felé fordult. Batu kán, a mongol „nyugati szárny” vezére rossz szemmel nézte, hogy IV. Béla, a „Kunország királya” címet is felvette, hiszen az egyváltott kun-orosz seregek egyszer már megsemmisítő vereséget szenvedtek a tatároktól.

A kunok nem akarták bevárni az újabb mongol támadást, ezért 1239-ben Kötöny (?–1241) nevű fejedelmükkel az élen bebocsátást kértek Magyarországot területére. IV. Béla örömmel engedélyezte ezt, nem így a nemesség többsége. A király katonai szempontból számított a könnyűlovas kunokra, csakhogy a szilaj, nehezen szelídhető nomádok egyik napról a másikra rengeteg galibát okoztak. Nyomukban pedig már ott vonultak végeláthatatlan sorokban a „szolgáit” ildöző Batu kán és tatárjai. IV. Béla is megkezdte a királyi sereg verbuválását. Buda alatt gyülekezett a had, közöttük a kunok. Ekkor szörnyű esemény történt. A félrevezetett buadai megölték Kötöny fejedelmet, mire a kunok pusztítva és rabolva az Alduna irányába kivonultak az országból. 1241 dékán IV. Béla a királyi csapatokkal a Sajó menti Muhli pusztán megrájkán szembeállni Batu seregével, de vesztített. Ő maga és öccse, Kálmán herceg alig tudott elmenekülni. Kalandos úton a dalmát tengerparti Trau (Trogrir) szigetéig jutott, ahol kivárta a tatár hadak visszavonulását. 1241/42 folyamán az ország virágzó városaiból és falvaiból az esetek többségében csak üszkök romok maradtak.

IV. Béla pecsétje

SZABADKA SZENT GYÖRGY-TEMLOMA

HA Györgyöt történelmi személyként fogadjuk el, akkor régtől meglevő kultuszának bizonyágaira kell hivatkoznunk. Kappadókiában született, a római hadsereg magasrangú tisztje volt. Keresztény hite miatt börtönbe vetették, két évig szenvedett, borzalmas kínokat állt ki. A konstantináji fordulat előtt, 303 táján halt vértanúhalált Liddában. Hű szolgálta, Paszkirátész írta meg a legeredetibbnek tűnő passió-változatot. A legenda szerint György legyőzött egy sárkányt, amely a líbiai Sylena város közelében levő tóban élt és naponta egy embert követelt.

Régtől a naptárban azt a feladat kört „foglalta el”, hogy a tavaszkezdést számos ősi népszokását „megkeresztelje”. A művészi ábrázolások leginkább lovon, sárkánnyal harcolóként mutatják be, sisakkal, lándzsával; lovagként is páncélban, köpenyben, karddal.

Györgynek szentelt templomokat tudunk már a negyedik századtól Szíriában. Ünnepeit Rómában 686 óta ülik. Különösen nagy volt a tekintélye a középkori Angliában. A szigetországnak több mint 160 templomát Györgynek szentelték és ünnepeit kötelezővé tették. XIV. Benedek (1675-1758) pápa Szent Györgyöt Anglia védőszentjének nyilvánította. A veszprémi Szent György-kápolna, hol fejkereklyéjét őrizték, a X. századtól hirdette a György-kultuszt a középkorban. A magyar Szent Korona alsó, úgynevezett bizánci részén két keleti katonát, Szent György és Demeter képe kapott helyet, akiket nagy vértánú névvel illetnek.

Vidékünkön (is) számtalan Szent Györgynek szentelt templom áll. Egyik a szabadkai. Amikor Szabadka külvárosában 1832 és 1833 között kialakították a Szent György teret, a templomdomb megkapta díszét: a keresztet és a haranglábakat. Odahelyezésükkel, megszentelésükkel jelölték a helyet, ahol ideiglenes templom

tot terveztek plébániával, iskolával („a nép szívét mélneli és érlelmet fejleszteni”). Évtizedek múltak el az első tervtől (1787) a feltesztelésig (1841). Pünkösöd hú harmadikán a városi főtemplomból ünnepélyes menet vonult a külvárosba, ahol az egyik templomot Szent Rókus tiszteletére ajánlották. Az istentisztelet után Szabadka községi külvárosának templomába mentek, mely Szent György tiszteletére „jelletetett”.

Szabadka 1743-ban kelt szabadságlevele alapján a polgári helyhatóság, a magisztrátus tagjai Szent György napján választották. A választások ünnepi misével kezdődtek, a szavazás után az esküt a tanácsnokok a lelkes kezébe tették le a templomban, és Te Deumot tartottak. Ezt a szokást, változásokkal ugyan, 1848-ig megtartották. Mi sem volt természetesebb, hogy az épülő új templomot e jeles eseménynek és napnak az emlékére ajánlották.

Az ideiglenesnek épített Szent György-templom 1898-ig szolgálta a hívőket.

Határozatok, pörök, közadakozások között múlt el ismét fél évszázadnál is hosszabb idő, míg az új templomterv elkészült. Az alapok letételét nagy eseményhez méltóan ünnepezték meg 1895 tavaszán, Császa György (1826-1904) kalocsai érsek részvételével.

1896-ban a Szent Rókus-templom megáldásakor szerzett tudomást sok művész az épülő Szent György-templom befejezési határidejéről, mely szintén abban az évben lett volna esedékes. Mamuzsics Félix plébános 1897. február 9-én Kalocsára, az érseki hatóságig így számolt be: *Néhány hónap késedelmesz állott be, de az isteni szolgálatban fennakadás nincs. A törekvés, hogy a milleneumra új templomok álljanak a külvárosban, valóra vált. A Szent György templom tető alati volt júniusban, de hibák elhárítására újabb és újabb hónapokat kért a Háril&Döntő társas-vállalkozó cég.*

Közben az akkori nem csekély számú hívők összefogása, felajánlása, szeretetajándéka lehetővé tette, hogy elkészülhessenek a keresztúti képek, a szöszék az apostolokkal, a gyónatószékek, a mellékolatók stb. tölgyfából. A fa illik a legjobban e tárgyak anyagául. A formatervezővé nemesedett kezek Stuflesser Ferdinándot és Malknecht Christánt dicsérik Szent Grödenből.

1897-ben és 1898-ban a hibák elhárításán még mindig dolgoztak. Az elkészült padokat már második éve nem tudták beállítani. Repedések tátongtak többfelé és a templom továbbra is beázott. Az egyik mellékolárt Jézus Szíve tiszteletére emelték. A másik oltáron Máriát, a szeplőtelenül fogantatottat látjuk. Gazdag díszítésű a gót stílusú retablo, számtalan mezőre osztva. Ebben a finom fametszvényben helyet kaptak az evangélisták jeleikkel, továbbá az Atya, a Fiú, a Szentlélek. A szentekkel óvott központi figura Szent György lovag.

A naptár 1898. december 8-át mutatott, amikor a benedikálás megtörtént.

1925-ben a nagy vihar ledöntötte a templomtornyot, beszakította a tetőt, boltívek szakadtak be. Az építkezés újabb elkezdődött. A torony- és tetőjavítás után a megsemmisült orgona helyére 1927-ben új orgona került, mely karácsony éjfélen szólt meg először, hirdelve a Messiás születését.

Isten házat nem kímélte a háború. A II. világháború során, Szabadka bombázásakor, egy robbanás helyrehozhatatlan kárt tett a vitázsokban. A csoportképek, melyek Jézus születését és keresztrefeszítését ábrázolták gazdag üvegfestészeti díszlettel, megsemmisültek. A műalkotások 1897 szeptemberedől díszítették a templomot. A vitázsokból csak a rozetta maradt meg, de felmérhető még ma is, mivel lett szegényebb ez az építészeti remek. 1972-ben megsemmisültek el falfestményeket. Csak két festményben gyönyörködhetünk, mely mutatja, milyen színekkel díszítették a falakat.

A Szent György-templom

TEMERIN A KÖZÉPKORI DOKUMENTUMOKBAN

(2.)

A TEMERINNEL szomszédos másik helység, amelynek határa Temerinbe olvadt, Acsa volt. Nevével 1318-ból származó okmányokban találkozunk. Ebben az évben Felyd Péter fia, Jakab Bács megyei nemes az Acsa birtokot – amelyen a Szent Margit egyház állt – eladta Futaki Dénes és Rifutos Teodor Bács megyei nemeseknek. Az eladások kikötötték, hogy Jakab rokonsága és leszármazottai megmaradhatnak az Acsán levő nagyméretű udvarhelyen, és a vevők elegendő szántóföldet adnak nekik. Jakab és rokonai semmiféle adót vagy szolgáltatást nem tartoznak az új tulajdonosnak teljesíteni, csak amit önként adtak. Jakab a saját udvarában tarthatta rokonait. 1470-ben Garai Jób és Szécsi Miklós megosztották Garai Miklós (1364-14133) örökségén, amelybe többek között Acsa is beletartozott. Ehhez a vagyonhoz tartozott továbbá Mortályos is, amelyet azért említenek meg, mert később pusztaként tűntek fel Temerin mellett, Temerin, Kamendin, pusztá és a Római sánc között. Acsa nevével 1655-ben is találkozunk, amikor gróf Wesselényi Ádám birtokában volt. Acsa tárgyalásokon szem előtt kell tartani, hogy volt még egy Acsa Észak-Bácskában is, valamint egy A(Ń)csa mai Kiszács helyén. Egy 1769. évi térképen Acsa pusztaként van feltüntetve, Temerintől északkeletre, a Római sánc és Almás-völgy-Jegricska keresztződésétől nyugatra. A XVIII. századi térképen két pusztá áll: Nagy Acsa és Kis Acsa Temerintől keletre, illetve északkeletre. Még az 1876. évi Temerin község határeljárásban is megneveztek egy Acsa nevű határhalmot Goszpodincz felé.

A mostani Temerin kialakulásában Almás jászotok legnagyobb szerepe, és annak története forrott legszorosabban egybe Temerinével. Róla kapta a nevét az Almás-völgye, illetve az Almáska nevű patak. Almás-völgye már 1317-ben szerepel egy okmányban, amikor Károly Róbert király Almás-völgy körüli földeket adományozott Futaki Dénesnek. Futaki Róbert a fiával megosztja, 1464-ben Almás Garai Jób birtokai között Almadást is megkapta. 1464-ben Almás Garai Jób birtokai között sorolják fel. Almás falu nevét ezután már csak a török adóösszeírások könyveiben, a defterekben említik meg. 1553-ban a titeli nahijébe tartozott Títel, Káty, Temerin, Martinca, Szent Péter stb. és Almás is.

A könyvek 1730. évi összeírása szerint Almás pusztá keletre a Acsa pusztával, délről Temerinnel, nyugatról Kérel, északról Turivá, keletről Alpár pusztával határos. Az Aranyföldnél már említett bizottságnak tanúként Sava Babity kéri bíró jegyzőkönyvébe mondta, hogy a „tanú azokat, amelyeket Almás nevezetű helységről hallott, az valósággal tudja, hogy vagyon ezen Nemas Vármegyében Kéri helységhez cca. két mérföldnyire, temerini határ szomszédosságában egy Almás nevű pusztá, amelyen járt a tanú, és még régi templomnak nyomai is látszanak. Ezen Almás nevű pusztát bírja a kamara Temerin helységhez.” Volt idő, a török kivevérése után, amikor magát Temerint is Almásnak mondták. Valószínűleg akkor Temerin lakatlan volt, illetve a két helység lakosai hol Almásra, hol

Temerinbe vonultak. Így Thournon, az újjáalakuló Bodrog megye első főispánja helységei között többek között felsorolja Almást, másképp Temerint is.

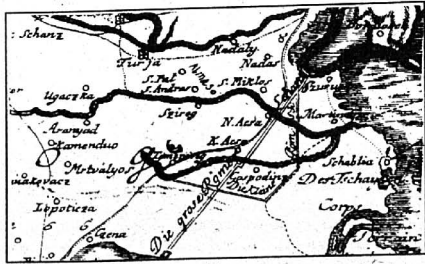
Az 1522-es tizedlajstrom

A csekély számú, török idők előtti írott okmány közül, amelyek e vidékre vonatkoznak, különleges értékűek az 1522-ből származó dézsmalajstromok. Ezek többek között tartalmazzák a középkori kalocsai tized, dézma beszedése folyamán készült jegyzéket a jobbágycok nevével. Az egyházmegye gabolandzsmáját ebben az évben a királyi kincstár szedte be – minthogy ekkor a kalocsai érseki szék őrüsedésben volt –, és azt a dunai végvárok fegyvereseinek fizetésére használták fel.

Bács megyének nyolc dézsmakerülete volt és öt kerület dézsmajegyzéke maradt fenn, köztük a Dunának, Újvidék és Palánka között levő szakasza északra eső területének, ahová Themeris is tartozott. Egy dézsmakerületbe két-két decimátort, háromszadedőt küldtek ki. Az egyik rendszert pap volt, a másik nemes, akik a falvakban minden egyes jobbágyt név szerint lajstromba vettek és nevük után feljegyezték a kivett gabolandzma mennyiségét, de ősszírta azokat a családókat is, akiknek kevés vagy semmi termékük sem volt, nem volt mit dézsmálni, de azok is kötelesek voltak úgynevezett keresztánypénzt fizetni a aratlások. Abban a kerületben, ahová Themeris is tartozott, a decimátorok zatali (sotoni) Bona István barát és újfalusi Bíró Mátyás voltak.

A dézsmát a gabonából (búza, árpa, zab, rozs) kékébe kötve, keresztbe összerakva vették ki, de volt, amikor szemesen kőből mérve szedték be, vagy pedig pénzben fizették meg. A felsorolt helységek között néhányban javarészt csak szellérek, nincstelnek éltek, akiknél nem volt mi után szedni a dézsmát, és csak 4-6 dénár keresztánypénzt fizettek meg velük. Ezek közé tartozik Themeris is, valamint a szomszédos Boldogasszonyfalva és Mortályos. A vásárosvárdiakkal (a mai Újvidék helyén) pedig semmit sem fizettek meg, mert valószínűleg a falu az előző évi török betörés során kifosztották. Nincs kizárva, hogy Themeris is a két szomszédos faluval együtt ugyanígy kárt szenvedett, ezért nem volt dézsmálni való. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a dézsmaszedők a Duna menti szentiváni kerületből nem állítottak össze lajstromot, megjegyezvén, hogy az elpusztult a török 1521. évi hadjárata során.

Különleges történeti jelentőséggel bír a tizedjegyzék névanyaga, hiszen ezt a jobbágyságot már évtized múltán a török hódítás elsöpörte. A lajstromok, így a temerini lajstrom családneveket is három nagyobb csoportba sorozhatók (nem számítva a kisebb csoportokat): foglalkozásnevek, emberi tulajdonságok vagy állapotot jelentő nevek és a helységnevekből alakult nevek. Jellemző, hogy Temerin lakosainak családnévi többségük a helységnevekből vezethetőek le: a Bács megyei Szentkirály, Göző, Telek, a Somogy megyei Kosma, a Békés megyei Békés, a havasalföldi Havasi. Ide sorolható a Chipan név is, amely a Tippan helységnevéből is levezethető, ha tekintetbe vesszük, hogy az ősszírál nem voltak mindig következtetések a betűk írásmódjában, így például a c és a t betűk esetében. Emberi tulajdonságot jelentő nevek a Nagy, Fodor, Balog, lehet a Seres is. Kerestársnév eredetű az Antal, Desző, népnévi a Török. A helynevekből eredő családnevek is azt igazolják, hogy a falu akkori lakosságának javarésze, vagy elődei nemrég települtek meg, és a beköltözőket addigi lakóhelyükről nevezték el. A családnevek elemzéséből az is kününk, hogy öt családnév ismétlődik, ami azt jelenti, hogy itt apróli és önálló háztartás alapító fiáról van szó, különösen abban az esetben, ha egymás után szerepelnek a lajstromban, hiszen a jobbágycok fia leginkább a belsős telek megosztásával jutottak telekhez háziépítésre. A családnevek ismétlődése biztosan utal arra is, hogy azok már öröklődtek. Az ősszíralt családok számból (21) következtethetünk a falu népességére is. Ha egy családban 4-5 fő volt, akkor a falunak legalább 80-100 lakosa lehetett, ami a kerület falvainak átlaga.

Temerin és környéke Ignaz Müller térképén (1769), berajzolva Almás, Johann Gessler térképéről (1770), amely különben mindenben azonos a Müller-térképpel

A CSÁRDA ÉPÜLT FEL ELŐSZÖR

Bajmok újratelepítése

VAJDASÁG legnagyobb külterületi és Észak-Bácska egyik legnagyobb települése Bajmok. Első írásos emléke a XV. századból való. A Hunyadiak birtoka volt, tőlük ered az az adománylevél, amely szerint Mátyás (1443-1490) király 1472. február 16-án Bajmok falut – más megyebeli falvakkal és pusztákkal együtt – édesanyjának, özvegy Hunyadi Jánosné Szilágyi Erzsébetnek (?-1483) adományozta, a „fényesebb udvartartás költségeire”. E szerint Bajmok abban az időben gazdag település lehetett. Megtisztelő volt egyébként a helybeliek számára, hogy az uralkodónak egyik tagjaé volt a település. (A dokumentum eredetije a budapesti, másolata a szabadkai Történelmi Levéltárban.)

Szeged elestével 1541-ben Bajmok is török fenntartás alá került. Az akkori közigazgatási rendszerben a zombori nahijéhez tartozott, s azzal együtt a szegedi szandzsákhöz. Kettős adófizetők voltak a bajmokiak: a kalocsai érsekségnek és a török szpáhinak fizettek adót. A korabeli török adókönyvekben két Bajmokat találni, Novi Bajmokat és Bajmokat. Az utóbbi a régi, az előbbi az új település. Ennek lakosai a jelenlegi Mišičevo környékén éltek és Jovan Nenad („Fekete ember”) katonáinak leszármazottai lehettek. Novi Bajmok a szabadkai nahijéhez tartozott. Egy 1590-ből való adókönyv szerint Novi Bajmoknak 21, Bajmoknak 16 adófizető háza, továbbá 135, illetve 100 lakosa volt.

Meg kell említeni a Krivaja patakot. A füves, vízenyős terület, melyet a lakosság manapság is Gátnak nevez, abban az időben a szükséges vizet biztosította, a török átvonulásakor pedig menedéket nyújtott a megrémült embereknek. A Hunyadiak és a török hódoltság koráról készült térképek a bajmoki templomot a jelenlegi kávéria helyén jelölik.

A vidék, így Bajmok életében is új korszak kezdődött a török hódoltság után. Szeged (1686) felszabadulása és Savoyai Jenő

(1663-1736) győzelme Zentánál a török felett (1697. szeptember 11.) megszüntette a hosszú elnyomást.

Bácska több településén szájrol szájra adták a kőkecske mondáját. Bajmokon a következő változata maradt fenn: Azután, hogy Bajmok felszabadult a török uralom alól, a pusztá lassan kezdett benépesedni. Elkezdődött az állattartás, a földművelés. A szántóvetők egy alkalommal a határban találtak egy hatalmas kőkecskét, amit a föld simításánál nyomatékna a boronára tettek. Így a kőkecske egyik szomszédtól a másikhoz került. Egy alkalommal magyarul nem beszélő, ismeretlen ember jelent meg a határban, és a kőkecske után érdeklődött. A tanyaiaak felfedték a kiletét: török volt. Magával vitte a kőkecskét és biztonságos helyen feltörte. Rengeteg aranypénz volt benne. Bánták is a bajmokiak, hogy nem ők törtek fel a kőkecskét. Bajmok és Györgyén kataszteri község mezsgyéjénél, illetve a határút közelében a törököknek volt egy táboruk, ahol sérült lovakat gyógykezelték. Ezen a területen sok lótetem-maradvány maradt. Talán ez adta alapját a mondának?

Miután a törökök idejében a vidék elnéptelenedett, betelepítését Mária Terézia (1717-1780) rendelte el, és 1763-ban Cothmann Antal kamarai tanácsost kiküldte a helyzet tanulmányozására. A kamarai tanácsos Dél-Bácskából Csonoplyán és Bajmokon keresztül utazott Szabadkára. A többi között azt tapasztalta, hogy a városhoz tartozó puszták igen néptelenek, a Krivaja patak mentét a betyárok búvóhelyül használják, garázdálkodnak. (Bajmok határában akkoriban 130 család élt.)

Cothmann Antal 1763. december 28-án Bécsben beszámolt tapasztalatairól. Ennek nyomán javasolták, hogy Csonoplyá és Szeged között Bajmok és Ludas pusztát telepítsék be. A döntésben katonapolitikai szempontok is közrejátszottak. Szabadka városi tanácsa feladatul kapta Bajmok betelepítését, amit sokáig halogatott. Kruspáer Pál zombori kamarai jószágigazgató ezért 1770. március 27-én kénytelen volt ultimátumban felszólítani a város előjáróságát, hogy kezdje meg a betelepítést. Végül csak Bécs közbelépése hozta meg az eredményt. Ez időszakkal kapcsolatban is ismeretes egy monda. A karhatalom emberei többször felszólították a nádasokban bújkáló betyárokat, hogy hagyják el búvóhelyüket, jöjjenek elő és adják meg magukat. Mivel nem tettek eleget a felszólításnak, Zomborból, a megye székhelyéről pandúrok jöttek és felgyújtották a nádasat. A zsványok fejveszeten menekültek a lángok és a füst elől. Többségüket elfogták. Ettől kezdve nyugalom volt a bajmoki pusztán.

Bécs utasítására a szabadkai magisztrátus 1771 novemberében bizottságot küldött ki a telepítés megszervezésére. Először a település központját jelölték ki, ahol a kocsmá 1771 karácsonyára felépült. Hangzatos nevet adtak neki: Becsali csárda. (Az egykori Bergel-féle iskola helyén állt.)

Bajmok újratelepítésével a falu életében új korszak kezdődött.

Bajmok központja Stipan Kopilovičnak (1887-1924), a helybeli születésű festőnek a megrátásában

A NOTÁRIUSOK SZEREPE A HEGYESI ÖNKORMÁNYZATBAN

AKISHEGYESIEK újraterlepitésétől (1769) az I. világháború befejezéséig (1918) hét jegyző szolgált a falut. Egy személy szerepe még tisztázatlan. Az említett időszakot számítva a jegyzői tisztséget tanult, irástudó ember tölthette be, aki latin iskolát végzett literátus ember volt. A jegyzőt, vagy notáriust nem választották évenként. Leginkább hosszabb időre kapott alkalmazást, de életfogytiglan is megválaszthaták. Az említett időszakban a következő jegyzők dolgoztak a faluban: Baros László, Farkas Boldizsár (?), Méry János, Polákovics János, Bene Antal, Dosztig József, Cziráky József és Limbek Pál.

Farkas József állítólag beárulta Martinovicset és társait, ezért jutalomként kapta a hegyesi jegyzőséget. Erre azonban eddig semiféle írásos bizonyíték sincs. (Hogy volt-e valójában helybéli notárius, arra sem.) Viszont a Vojnich-gyűjteményben talált jegyzetek között Polákovics és Bene hegyesi jegyzők említésre tesznek az esetről. Állításuk szerint Farkas Boldizsár Hegyes első temetőjében kapott nyughelyet. (Bővebben erről a Napló című újság 1931. március 18-i száma közöl írást.)

A téma jegyzője Polákovics János (1788-1863), akinek kézirásos jegyzőkönyve a II. világháború után alaposan megtépzva került ki a szemétként kezelt irattári anyagból. A notárius úr jól beszéli a magyart, a latint és a németet. Latin jogi szavakat használ írásában, ami abban az időszakban szokásos volt. A német tudásához sem férhet kétség, mert több esetben gót betűket használ. Körülményes mondat szerkesztése szintén a német műveltséget utal. A német Josef, úgy tevődik át magyarra, hogy ékezetet tesz a névre. Érdekes, hogy a családi nevek írásában igen nagy szabadságot enged meg magának (Páll személylénv, Hallassy, Tott a Halasy és Tóth helyett). Az i, ó, ü betűkre csak ritkán tesz vesszőt stb.) Igaz, csak azokban az években beszélhetünk a nyelvújításról. Az első helyesírási szabályzat csak 1832-ben jelenik meg, a címe: *A magyar helyesírás' és szóragasztás' főbb szabályai*. Valószínűleg a mű hatással volt működésére.

Ha az urbániumot vesszük alapul, akkor 1769-től folyik az önkormányzati forma és 1848-ig tart, tehát 78 éven át. Ezek szerint 7000-8000 jegyzőkönyvi adatról lenne szó: egy tizedét sem sikerült megmenteni; az 1826-1832. évek anyaga, ami megmaradt.

Jegyzőket a tisztartó úr 1850-ben leváltatta, ekkor 68 éves volt. Mintegy 30 évig volt Hegyes szolgálatában.

Kishegyes a múlt század végén

A jegyzők javadalmazására vonatkozó okmányok ritkaságuk miatt mennek. Szerencsére megőrizték a Szabadkához tartozó Sándor helység jegyzőjének 1815-ös jövedelmezési okmányát. Ez szerint „kapott valutában 80 f., egy hizott sertést 20 f., 6 köböl keményfűt fűtésre 120 f., 100 font húst a 12 f. 14 krajcár, ami összességében 21 f. 40 kr., 50 font só 5 f. 40 kr. értékben, még kapott 25 font olajat 15. 40. kr. értékben. Összesen 263 forint.” Ezen kívül számos más jövedelemre is szert tettek.

A jegyző 1831-ben építkezik. Erről N595. jegyzőkönyve tanúskodik. Szó szerint a következő: „Bán Alberth, és Úveges József faragók panaszkodnak, hogy Polákovics Úr új Házához mindennemű faragó munkát el-készítvén, a ki-alkudott 40. forintokból 25. forintokat el-fogott, és többszöri kérés után ki-fizetni nem akarja, kérvén a Fizetésnek Eszközletét.

A panasztalattól Fél hitelesen meg-bizonyítván, hogy ezen munkához kivántató Fának némely részét már September Hónap 27 dik napján el-hozatta, és azután-is mindig a' szükséges Fát annak üdeiben élő állította, ugy, hogy annak hejajosságga végett a' Faragók heverni nem kintelenitettek; közönséges tapasztalásból pedig tudva lévén, hogy mult őszben 8. álló hétig igen meleg, és szép napok valának; a' panaszkodók Faragók mindazonáltal e' munkát, melyet az ide mellékelt első, és Második Tanunak Vallása szerint Három hetek alatt el-végezni lehetett volna, egész tizenegy hétig készítették, és az által, a' nélkül, hogy azután következett sok Esőzésekűl a' Falak igen sok szenvediek, és a' Nádkötők illendően nem dolgozhattak, a' panasztalattól Félnek 20. Forintok kárát okozták, melyeket Harmadik Tanunak vallása szerint meg-kaphatna volna, ha annak üdeiben a' Ház elkészült volna, annak el-készítését pedig egyedül a' faragó munka hátráltatta - de azon kívül tudva lévén ezen Előjárásuk előtt, hogy a' panasztalattól Fél több ízben a' Panaszokodókot nagyobb szorgalmatosságra ösztönözte, és törvényesen meg-is intette, de ok arra nem ügyelvén többnyire dobozódásban, hanyatlásban, és részeségkedésben az üdőt töltötték, ezen okoknál fogva tehát tnyaságok által okozott kárban, és a' Betsülöknek járadságokért fizetett 48. xban, és így öszveszen 20. f. 48. xban marasztaltatván, hátra lévő 4. f. 12. xkat a' panasztalattól Fél fizetni köteleztetik, melyeknek ki-fizetését azonnal ajánlotta, mivel azonban a' Panaszokodók ezen Végzését meg nem elégeztvén, ezeket fel-venni vonakodának, annál fogva mint igazi Követelések a' Panaszokodóknak fel-jegyeztetnek, és a' Panaszokodók tettes Uri Székre utasitattnak.

Tanuk - Vallása

Élső Tanu: Schvindt János 39. Esztendő, Agostoni Vallású, feleséges, Hegyesi lakos, és kitanúlt ács Hite le-tétele ajánlása melet vallja: ...tapasztaltam, hogy azt mult őszben folyvást tartott kellemet, és meleg napokban három Heiek alatt két Faragó könnyen el-végezhette volna még akkor-is, ha egy két nap essős idő-is lett volna.

Második Tanu: Rubus István, 31 Esztendő, Reatholikus, feleséges, Hegyesi lakos, Külömben Faragó és Molnár Hite le-tétele ajánlása melet úgy vall, mint az első Tanu.

Harmadik Tanu: Goldschmidt Rebeka, 33. Esztendő, Zsidó Törvényi tartó, Lebl Róth helybéli Schachernek felesége, Hite le-tétele...

A jegyző igaza mellett vall. Úgy látszik, hogy az építkezőknek akkor sem volt gondtermes a határidők betartatásának.

A BEZDÁNI EGYHÁZKÖZSÉG MEGALAKULÁSA

MIUTÁN 1743. április 24-én, Szent György-napján megalakult az újratelepített Bezdán falu vallási vezetősége, azonnal hozzáfogtak a bezdáni egyházközség megszervezéséhez is, hiszen akkor már adottak voltak az alapvető feltételek a működéséhez (lásd: Bácsország, 1996 márciusi száma). Megépült téglából a nádfedeles plébánia épülete, az ugyancsak nádfedeles, sárral betapasztolt, főnyessző-falakkal álló imaház. Csak plébánosa nem volt a falunak. E probléma megoldását az is sürgette, hogy a plébánián dolgozni kezdett Kretsmark János adminisztrátor három hónapi munkálkodás után súlyosan megbetegedett és meghalt. Kretsmark május 26-án latin nyelven kezdte vezetni a kereszteltet anyakönyvét. Az első kereszteltet gyereket Ács János, János és Pálkács Mária fia volt. 1801-ig a kereszteltet anyakönyvébe vezették be a házassalndókat és a halottakat is, nem volt e célra külön anyakönyv.

Június utolsó napjaiban a falu világi vezetősége szekérral Bajára utazott. A magyar plébánián (volt illir plébánia is) Fabstis Mihály kalocsai plébánosnál találkoztak Patachich Gábor (1698-1745) érsekkel (1733-1745). A bezdáni küldöttség azzal a kérelemmel fordult az érsekhez, tegye lehetővé a bezdáni egyházközség és plébánia megalakulását állandó plébánossal. Az érsek elfogadta a kérést. Június 29-én szerződésbe foglalták a leendő plébános kötelezettségeit és járandóságát, amit a falu lakosságának kellett biztosítani. A szerződést aláírták: Patachich Gábor kalocsai érsek, Losonczy József, a falu újratepülésének szervezője, Berényi Mihály, Végh János, Sági János, Kovács Balázs és Kovács István, a falu tanácsának esküdtjei. A küldöttség a szerződés másodpéldányával tért vissza a faluba.

Házi Pál lett Bezdán első plébánosa (1743-1752). Melyik napon került sor beiktatására új székhelyén, nem tudjuk. Tény az, hogy a kereszteltet anyakönyvébe Kretsmark János utolsó bejegyzését július 27-én, Házi Pál első bejegyzését július 28-án végezte el. Ezzel megnyílt az „anyakönyvi hivatal”.

A kereszteltet anyakönyvébe beírt bejegyzések alapján megállapítható, hogy a halottakat két temetőbe temették: a templom mellett és a településen kívülre, a Szentháromság fogadalmi templom mellé.

Azaz, hogy az új plébános Király András alkalmazta kántor-tanítóként, megoldódott a kántor- és a tanítóhiány problémája is. Ősszel már megkezdődött a tanítás a Bezdáni Római Katolikus Elemi Iskolában.

A kereszteltet anyakönyvének utolsó lapjaira Házi Pál plébános bejegyezte azokat az esküszövegeket, amelyeket egyes személyeknek kellett elmondaniuk, mielőtt munkába álltak. A latin nyelven írt bejegyzéseknek címet is adott: *Eskük sorozata, általam, Házi Pál által összegyűjtve a jövendő plébánosok munkájának megkönnyítésére.*

A falu tanácsa kinevezte a templombíró. Az egyházközség alkalmazott egy harangozót, valamint a templom rendben tartására templomgondnokot. Ez utóbbi két személynek a falu lakossága állandó járandóságot biztosított. Mielőtt elfogadták volna állásukat, ők is esküt tettek az imaházban az aznapi szent evangéliumra.

E templombíró esküje:

Én N. N. esküszöm az Atya, Fiú és Sz. Lélek tellyes Sz. Háromság egy bizony élő Istenre, a Boldogságos Szeplőtelen Szűz Máriára, és Istennek minden Szentreire, hogy amennyire tölem kitelhetik Szorgalmassan vigyázok: Káromkodásokra és azokra, akik ünnepnapokon Vasárnapokon dolgoznak, Szent misére prédikációra nem járnak inkább cseveggel henyéleléssel töltvén Isteni szolgálatnak Szent idejét; és azokat az előjáróknak, főképpen Plébánni Úrnak úgy mint Leiki Pásztorunknak Isteni Személy válogatás nélkül bé mondom s bé vádolom. Isten engem úgy Segéllyen, boldog Asszony, és Istennek minden Szent tei amely igazán esküszöm.

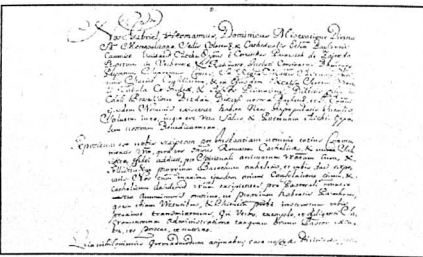
A harangozó esküje:

Én N. N. Esküszöm az Atya, Fiú, és Sz. Lélek tellyes Sz. Háromság egy bizony élő Istenre, a Boldogságos Szeplőtelen Szűz Máriára, és Istennek minden szentreire: Hogy ezen élő Isten házában, Bezdányi Templomnak, vékony tehetségem szerint, mindenüt és mindenkor, igazán és híven, szorgalmasan és szorgalmasan szolgállok és én Leiki Atyámnak, úgy mint ezen Bezdányi templomra gondviselő Atyának, minden tisztességes, és üdvösséges dolgokban engedelmeskedvén, Isteni szolgálatokra, és harangozásokra szorgalmatosan vigyáz a szent Egy-Házat tisztán tartani, jóságát oltalmazom, és valamik hitemer bizattak, mindazokban híven eljárók Isten engem Úgy Segéllyen.

A templomgondnok esküje:

Én N. N. Esküszöm, az Atya, Fiú és Sz. Lélek tellyes Sz. Háromság egy bizony élő Istenre, a Boldogságos Szeplőtelen Szűz Máriára, és Istennek minden Szentreire: Hogy ezen élő Isten házában, Bezdányi Templomának minden Némó hozzá tartozandó portékáját, öszközét, és jóságát tehetségem szerént mindenüt, és mindenkor oltalmazom és őrizem, védelmezem és szaporitom, Bizonyos adóság félretérvén Atyafiságot, sokorságot, félelmet, szeretetet, gyűlöletet személy válogatás nélkül, mint egyházi, mint világi rendektől és tisztektől, mint nemestől, mind pedig nemtelentől, mint gazdagtól, mint szegénytől, és akár mi némű rendből emberektől törvény igazsága szerént meg vezdem. Isten engem úgy segéllyen.

1748-ban a Délvidék egyik vallási központja lett Bezdán. Ugyanis a plébániák elszaporodásával gróf Csáky Miklós kalocsai érsek (1747-1751) szükségének látta, hogy egyházmegyéjében létrehozott két alesperesi kerületet: az északit és a délit. A választóvonal Jankovác (Jánoshalma) vonalán volt. Az északi alesperesi kerületben Horváth János fajszi, a déli alesperesi kerületben Házi Pál bezdányi plébános lett az alesperes.

Házi Pállal, a település első plébánosával kötött szerződés (Részlet)

CSONOPLYA A MÚLTBAN

CSONOPLYA a teleskai dombok alatt, Nemesmilitics és Kerény között terül el. A falu határában számos régészeti lelet került elő, leggyakrabban szántáskor és a sárgaföld kitermelés közben. A leletek zöme azonban elkallódott.

1902-ben a nemesmilitics-csonoplyai határ felett húzódó domboldalon ülőhelyzetben eltemetett csontvázakat találtak; a német iskola építéskor egy kőbalta került elő. A legnagyobb jelentőségű lelet a közeli Sáponya-pusztán, az úgynevezett Bikár-szálláson talált bronzlelet (1897). A zombori múzeumban látható.

A zombor-csonoplyai műút építéskor Fernbach Péter átengedte a birtokán levő, mintegy 50 méter átmérőjű és két méternél is magasabb dombot. Muhi János (1913-1969) a dombot öt méternél is magasabbra írta le. Amikor a földet a környező talaj felszínéig elhordták, 30 centiméter mélységben ép emberi csontvázat találtak, mellette apró, de nem emberi csontokat, továbbá egy vaskéspengét, egy csatot és karika szétporladt darabjait. Ezek a leletek is elkallódtak.

A bunyevác iskola udvarában a falu monográfusa az 1920-as években pénz talált Constantinus (274-337) római császár idejéből. A faluban Zsigmond-(1368-1437)-pénzt leltek.

Az első és eddig utolsó szakszerű ásását 1965-ben végézte Wellenreiter Pál, a zombori múzeum régésze, amikor a téglagyárban, földkitermelés közben, sírokra bukkantak. Tizenhat avar kori sírt tártak fel, szerény mellékletekkel.

Csonoplya régi Bodrog megyei helység. Okiratokban 1399-ben említi először Chomolka néven. A falunak több birtokosa volt. A birtokrészek elkülönítésére gyakran végeztek határjárást, és nevét Chamokla, Chamakla, Chomaklya, Chamoklya, Chomoklya formában tüntették fel. Bodrog vármegye 1520-1522. évi dézsmalajstromában Chomoklaja Mátyas orosz plébános és kákonai Hegyes János kerületében említik. 1521-ben a hét adózó ház után összeszedett dézsmát Hodujak István kertjében tető alatt őrizték (*Chomoklaja in horto Stephani Hodoiak p.cap. 7 pro custodia et tectura p.cap.*).

A középkori falu határában volt Szentfalva, amit 1522-ben mint Chomoklya másik felét említik. Korábban bizonyára külön település volt. Csánki Dezso (1857-1933) 1485-ből ismeri. 1511-ben és 1522-ben e két nevet egyesben használják, mert a szentfalviak (hitehőleg) Chomoklya faluba telepedtek át.

Volt-e Chomoklyának temploma, nem tudjuk. Ha volt, valószínűleg a dombon állt. A falu XVIII. századi újratelepítéskor a falu felé eső domboldal földjét házépítésre elhordták. Akkor pusztulhatott el a hajdani templom maradványa is.

Szentfalva neve is templomos helységre utal. Lakosai miért hagyták el, nem tudni. Nyomós okuk lehetett rá.

Honnan ered a falu neve, arra csak feltevések vannak. Szerintem a falu neve „Csomók alja” volt, amit fekvése is igazol. A falu nevének eredete 1865-ben a zombori szolgabíró is érdekelte, nyilván felsőbb utasításra. Ezzel kapcsolatban a falu jegyzője ezt írta:

„104/sz Tizes szolgabíró Úr! Folyó évi január 30-án II. szám alatti, kelt igen tisztelt rendelésére, mely szerint a helynevek története kúpalanó, van szerencsém hivatalos tisztellel következőket jelenteni, mint kiudhattam, azelőtt minden helyet falu vagy inkább falva-nak hívták így volt Csonoplya is először: Csomofalva, azután Csomoplya később Csomoalya, továbbá Csonoplya és végre Csonopla – hogy honnan ered a gyök szó arról senki semmit sem tud. Csonopla 1511 865. Deák Szaniszló j.z.”

A mohácsi vész után, a török időkben is lakott volt a falu és a zombori nahijéhez tartozott. Az újonnan beköltözött szláv lakosok változtathatták a falu nevét Csonopl-ra. 1580/81-ben a zombori káshbírtokok között sorolják fel. A falu akkor 28 kapu után fizetett adót. Az 1590. évi defterekben 27 adózó házzal említik. 1578-ban a defterek a szabadkai nahijéhez tartozónak tüntetik fel Szenfova (Szentfalva sz. m.) falut hat adózó szerb családdal. Évi adójuk 5875 akcset tett ki. A falu a török idők végén néptelenedett el. Az 1699. évi összeírásban nem szerepel a lakott helységek között. A határőrség korában Csonoplyia puszta a zombori katonai sánchoz tartozott, lakott volt, lakosai szerb határőrök voltak.

Kaltschmidt 1746-os, a zombori katonai sánc területéről készült térképén fel van tüntetve Csonoplyia puszta is öt szállással a domb alatt és templomhellyel (*Loc. Ecclesia*) a dombon. Csonoplya pusztától keletre volt Dolovi puszta, szállások nélkül, de megjelölt templomhellyel (*Loc. Ecl.*).

J. Redl kamarai tisztartó bejárta a zombori katonai sánc területét és 1746. július 18-án Csonoplyia pusztáról egyebek között a következőket írja: Csonoplyia puszta fémlélekkel van elhatárolva, Szomborinótól egy órára fekszik, van temploma és a puszta 80 földművesnek felel meg.

A templommal kapcsolatban kapcsolatban, szerintem, Redlnek lehetett igaza, hiszen személyesen járta be a helységet. A templomota szerb lakosok emelhetik (vagy csak a középkorit újították fel).

SZLÁVICS Károly

A LUDASIAK LEGELŐJE

LUDAS a legnépszerűbb pusztája volt a száz előtti Szabadkának. Rengeteg jószágot is tartott a ludasi nép, azonkívül, hogy kertészkedett. A dohány, a paprika, a dinnye és a konyhakerti vetemények termelése egyre nagyobb területeket vont el a legelőtől, aminek az lett a következménye, hogy a ludasiak számára a településtől nagyon messzire, a radanováci járásra jelöltek ki marhalegelőt. Ha egy baj még nagyobb legyen, ezt a legelőt is kettévágta az épülőfélben levő alföldi vasút számára létesített töltés. A helyi előjáráság alázatos folyamodványában kéri a városi tanácsot, jelöljenek ki számukra marhalegelőt közvetlenül a Ludasi-tó alján, a rétbén. A városi tanács elutasítja a kérvényt: a nagy kiterjedésű területek művelés alá vonása más pusztákon is hasonló problémákat vetett fel, s a vasút másoknak is megszakította a legelő egységét. Ha nem akarják marháikat Radanovára hajtani, használják fel a birkajárásukat a marhák legeltetésére is, mint azt a kelebiaiak már megtették. Ha ehhez itatókútra van szükségük, ezt a város saját költségén kiásatja, hogy bizonyítsa a ludasiak iránti jóindulatát.

MUHI János
(Mesélő múlt c. kötetéből)

A ROKONI KAPCSOLATOK VÁLTOZÁSA

A Z UTÓBBI 70-80 év társadalmi változásai, műszaki és tudományos eredményei a hagyományok felszámolásához vezetnek. Így a rokonságnak, mint viszonyítói rendszernek a felszámolása is. Az elődöktől eltérő életszemlélet kezdetét vette már a kapitalista társadalmi rendszerben is, döntően azonban csak a szocializmusban vált valósággá. Az egyén jövője már nem függ a rokoni körtől, így kisebb súlyt is helyez a kapcsolatok ápolására. Sokan elszakadnak eredeti környezetüktől, tanulmányaik és munkahelyük miatt más vidékek lakói lesznek, kapcsolatukat csak a szűkebb családdal tartják fenn, vagy már azzal sem.

A század elején még több generáció élte életét ugyanabban a községben, faluban, és nevelődött ugyanabban a környezetben és szokáskultúrában. Észak- és Közép-Bácskában (is) a rokonság jelentette azt a kört, ahol az egyén szabadon és a rokoni védelem árnyékában mozoghatott. Ez volt az a réteg, az a környezet, ahonnan valaki segítséget remélhetett. A testvérek közötti kapcsolat mélységes és áldozatkész volt. Megnyilvánult ez a közös munkánál (házépítéskor, a közös vallási és családi ünnepek, sorsfordulók, lakodalmak, keresztelők, temetések alkalmával) is. Elfelejtetni meghívni valakit a közeli vagy távolabbi rokon lakodalmába, nem elismerni temetésére, még ma is halálos sértésnek számít. Valaha a rokoni körben mindenki mindenkit ismert, a nemzetség tagjai hetediziglen számontartották egymást. Egy-egy tehetséges és környezetéből kiemelkedő, életében jelentős eredményeket elért családtag még a távolabbi rokonok életét is befolyásolhatta, tetteit példaként emlegették, szava kérdéseket oldott meg, döntéseit, véleményét elfogadták, tiszteletben tartották, tanácsaiért fordultak hozzá. Ma már nincs így, vagy egyre ritkábban. A fiatalok a baráti körükre támaszkodnak, ha házat építenek, barátaikkal beszélnek meg sorsdöntő problémáikat. Sokszor a szülők utólag értesülnek eldöntött tényekről.

A vérszerinti rokonok egymás közötti megszólítása a múltban szigorú szabályok szerint történt. A gyermekek a szülőket *édesapámnak* és *édesanyámnak* szólították, és kötelezően megtartották a megtisztelő magázást, ami lehetetlenné tette a fiataloknak, akár *menynek*, akár *vőnek*, vagy tulajdon édes gyermeknek, hogy sértő kifejezéssel illesse apját, anyját, apósát, anyósát. (Nem mintha a tegezés döntően el az ilyen beszédmodort, vagy durva felépést, de könnyebbé teszi.) Azelőtt a szülők nem mutatták ki, mennyire szeretik gyermekeiket, így könnyebben itélkeztek, büntettek, ha szükség volt rá. A nagyszülőket is a hagyományossá vált *őregapám*, *őreganyám* (később *nagy tata*, *nagy mama*) megszólítás helyett *szülinek* és *apónak* mondták – *őregszüle*, *regapó* rövidítéseként.

A magyar paraszti társadalom elsősorban férfiközpontú volt, így az apa családját jobban számon tartották. Az ötödik testvérség illeti is ismerni egymást. A magázás az idősebbek felé általános volt. A családban a fiatalabb

testvérek magázták az idősebb testvéreket, főleg a férfi-testvéreket és azok feleségét. Ez érthető, hiszen a legöregebb és a legfiatalabb testvér között lehetett akár 20 év korkülönbség is. A *menyecske* nemcsak apósát és anyósát magázta, hanem az urát és férje idősebb testvéreit is. Az asszony az urát csak az 1900-as évektől tegezi. A *menyecske* a férje férfitestvéreit *sógornak* nevezte, vagy nevérol szólította, de így szólította meg a nőtestvér férjét is. A nőtestvér volt a *nénje*, a férfitestvér felesége pedig az *ángyi* vagy *sógornő*. Kisebb falvakban még ma is élnek ezek a hagyományok. Az apa, anya férfitestvéreinek megszólítása *bátyám*. Ezek feleségének megszólítása *ángyom*. A nőrokon *néném* az utóbbi időben *neném*. A távolabbi férfirokon is *sógor*. A testvérek egymás közötti megnevezése: *fiúvem*, *bátyám*, *öcsém*, *néném*, *húgom*. A testvérek ilyen megkülönböztetése még a finnugor népekkel való együttélésből származik, az indo-európai népeknél ilyen megkülönböztetések nincsenek. A régi rokoni kapcsolatok hagyományaihoz tartozott, hogy az idősebb férfitestvér halála esetén az öccs feleségül vehette az özvegyt, illetve a nőtestvér halála esetén a fiatalabb leánytestvér férjhez mehetett a nőtestvér megözvegyült urához, viszont, ha az öccs halt meg, az idősebb férfitestvér már nem vehette feleségül az özvegyt.

A megszólításban elterjedt úgy a *kendezés*. Például: *Hallja-e kend, édesapám? Mit csinál kend? Hozzak kendnek egy tányér levest? A kend rövidítése a ke. Miké men ke?* A *kendezés* is a hagyományos tiszteletadásához tartozott.

Rokonsági kapcsolatokról lévén szó, tisztázzuk még a *nemzetség* fogalmát. E kifejezés értelmét csak a legidősebb emberek ismerik. A *nemzetség* fogalma alatt az apasági vérrokonok rokonsági rendszerét értették, beleértve a meghalt ösöket és az élő leszármazottakat is. A lányok, amíg férjhez nem mentek, az apa nemzetségéhez tartoztak, azután már a férjük nemzetségéhez. A nemzetség tagjai egymás között nem kötöttek házasságot. Az egyes nemzetségekhez Topolyán ragadványnevek is tartoztak, sőt megkülönböztető jelzők is: *szorgalmas nemzetségből származik; olyan hányaveti az egész nemzetsége; gondolhattatok, hogy így jartok vele, hisz tolvaj az egész nemzetsége*. Idős emberek még ma is számszámították a nemzetségükhöz tartozók létszámát.

A köztölt falusi társadalomban az emberek életét nagyban befolyásolta a *szomszédosság* (a nemzetségben kívüli), például egy utcán belül. A szomszédok meg tudták szépitni, vagy megkeseríteni egymás életét. Megtörtént, hogy valaki eladta a házát és egy távoli utcába költözött, hogy megszabaduljon rossz szomszédjától. Egy jó szomszéd pedig ér annyit, mint egy jó testvér, mert ha valami baj van, ő segít, ő van közel. Ma már ez a hagyomány is kihalófélben van. A toronyházakban lakók gyakran azt sem tudják, ki lakik a szomszédos lakásban.

Visszatekintő

A DUNA SZIGETE

EZUTÁN pedig Árpád vezér elindult arról a vidékről, ahol most Bodrog vára áll, és a Duna mentén a nagy szigetig haladt. Tábort ütöttek a nagy sziget mellett, majd Árpád vezér meg nemesei bevonultak arra. Mikor látták a helynek a természetességét és gazdagságát, továbbá hogy a Duna vize milyen erőssége neki, kimondhatatlanul megszerették. Egyszersmind elhatározták, hogy ez lesz a vezéri sziget, s a nemes személyek mindegyike ott udvart meg majort kap. Árpád vezér azonnal mesterembereket fogadott, és velük pompás vezéri házakat építtetett. Aztán meghagyta, hogy a napok hosszu során át elcsigázott minden lovat vigyék oda és ott legeltesseék. Lovászái fölé mesterül egy igen okos kun embert tett, név szeint Csepelt. Minthogy Csepel lovászmester ott lakott, azért nevezték el a szigetet Csepelnek egészen a mai napig. Árpád vezér és nemesei pedig férfi- meg nőcselédikkel együtt békében és hatalomban ott maradtak április havától október haváig. Ekkor közös tanácskozásban elhatározták, hogy feleségüket otthagya, távoznak a szigetről, átmennek a Dunán túlra, meghódítják Pannónia földjét, aztán hadat indítanak a karantánok ellen; sőt még arra is előkészültek, hogy elmennek Lombardia határtartományába. Azonban mielőtt ez megtörténne, sereget akartak küldeni Galád vezér ellen, ki nek az uralma a Maros folyótól egészen Haram váráig terjedt. Az ő ivadékból származott hosszú idő múltán Ajtony, akit Csanád megölt. E dologra Szovárdot, Kadocsát és Vajtát küldték ki. Mikor ezek engedelmet nyerve ellovagoltak, a Tiszán Kanizsánál átkeltek és a Cseszterg vize mellett szállottak meg. Azonban semmiféle ellenség nem mutatkozott előttük, aki kezét emelte volna rájuk, mivel annyira rettegettek tőlük azon a földön minden ember. Innen továbbvonulva a bőgei részre jutottak. Ott két hétig maradtak, amíg annak a hazának összes lakosságát a Marostól a Temes folyóig meghódították, és fiait kezeseül összeszedték. Azután seregüket nekiindítva, a Temes folyó felé mentek, és a Fövény-rév mellett ütöttek tábort. Midőn át akartak kelni a Temes folyón, ellenük jött annak a hazának a vezére, Galád, akinek ivadékból Ajtony származik, nagy lovas meg gyalogos sereggel, azonkívül még kun, bolgár és blak segítséggel. Mikor másnap – minthogy köztük volt a Temes folyó – egyik hadsor sem bírt sehogyan sem átjutni a másikhoz, akkor Szovárd meghagyta testvéreinek, Kadocsának, hogy se-rege felerészével vonuljon valamivel lejjebb, aztán akár-hogyan, de menjen keresztül, és ütközzék meg az ellenséggel. Kadocsa rögtön engedelmekkedt testvére ren-

deletének, a sereg felével sebes vágásban lejjebb került s minthogy az isteni kegyelem volt a kalauzok, az átke-lést könnyen végrehajtotta. Midőn a magyar sereg egyik része Kadocsával odaát volt, felerésze Szovárdal pedig az innesső oldalon, akkor a magyarok megfűtták a harci kürtöket, és a folyón átúsztatva keves küzdelembe bo-csátkoztak. S mivel az Isten járt előttük a kegyelmével, nagy győzelmet adott nekik, és az ellenség úgy hullott előttük, mint a kékék az aratók után. Ebben a csatában elesett a kunoknak két vezére, a bolgároknak pedig há-roz kapitánya. Maga Galád, a vezérük, futással ugyan megmenekült, azonban egész serege elolvadván, mint a tűznél a viasz, kard élén emésztődött meg. Ekkor a dia-dal után Szovárd, Kadocsa meg Vajta onnan továbbbin-dulva a bolgár határ felé nyomultak, és a Panyóca vize mellett ütöttek tábort. Galád vezér pedig, amint fentebb mondottuk, elszaladt, és a magyaroktól való félelmében Keve várába húzódott. Harmadnap Szovárd, Kadocsa meg Vajta, akitől a Baracska-nemzettség származik, el-rendezték seregüket, és Keve várának a vivásához fog-tak. Midőn Galád, amazoknak a vezére, látta ezt, köve-tet küldve békét kért tőlük, és a várat különféle ajándé-kokkal együtt önként oadaata nekik. Innen továbbmen-ve Orsova várát foglalták el. Egy hónapig tartózkodtak itt. Ekkor Vajtát a sereg harmadrészével meg a lakosok-nak túsul adott fiaival visszaküldték Árpád vezérhez. Egyszersmind avegett is küldöttek hozzá követeket, hogy adjon nekik engedelmet a Görögországba menetelre, ahol majd aztán egész Macedóniát meghódítják a Dunától a Fe-kele-tengerig. Hiszen a magyarok lelke abban az időber semmi más nem áhított, csak földeket foglalni, népeket hódítani és hadimunkát végezni. Tudniillik a magyarok ak-kor úgy örültek az embervér kiontásának, mint a nadály, s bizony, bizony, ha nem így tettek volna, nem hagytak volna annyi jó földet utódaikra. De erről ne többet! Vajta és a követek megérkeztek Árpád vezérhez, s elbeszélétek neki a történetek. A vezér pedig megdicsérte művüket, egyszers-mind Szovárdnak meg Kadocsának teljes szabadságot en-gedett, hogy Görögországba menjenek, s ott földet foglalja-nak maguknak. Vajtának pedig hűségese szolgálataért nagy földet adott a Tisza mellett, Tarras nevű. Szovárdnak meg testvéreinek, Kadocsának a követei ekkor, miután megkap-ták az engedelmet, visszatértek uraikhoz.

(Részlet Anonymus: *Gesta Hungarorum* c. munkájából – Pais Dezső fordítása)

A PANNON-TENGER HAGYATÉKA

(1.)

AFÖLD évmilliók során gyakran változtatta jellegét. Földrészek emelkedtek ki és süllyedtek el, tengerek, óceánok alakultak és tűntek el, zord, hideg és meleg időszakok váltották egymást. A Föld mai arculata a krétakor végén és a harmadkorban (tercier) alakult ki. Ekkor formálódtak meg a ma ismert hegyláncok, óceánok és kontinensek körvonalai és a mai élővilág közvetlen ősei.

Egy különös élőlénycsoportot mutatunk be, amely a Kárpát-medencében alakult ki a valamikori Pannon- vagy Szarmata-tenger sekély, félsós vizeiben; olyan élőlényeket, madarakat, amelyek a tengerrel együtt nem tűntek el, hanem azóta is kóborolnak, keresve a számukra elveszett „paradicsomot”.

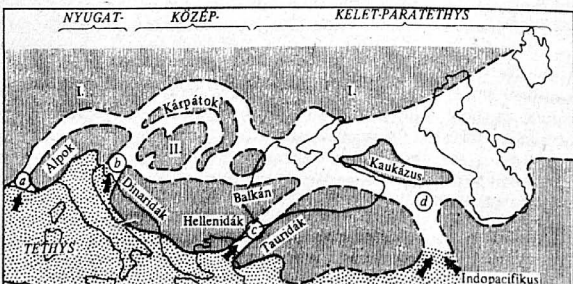
A Pannon-tenger

A Pannon- vagy Szarmata-tenger a hatalmas kiterjedésű Tethys-óceán nyugati medencéjéből, az ún. Paratethysből alakult ki 10-12 millió évvel ezelőtt. Az Afrika és Eurázsia között elterülő óceán a hegyképződési időszakban (kréta-kor) kettészakadt és az északi rész beltengerre változott, amely a mai Bajorországtól egészen az Aral-tóig húzódott. Később belőle vált le a Kárpát-medencét teljesen beborító Pannon-tenger. Voltak időszakok, amikor az északi tengerekkel alakultak ki kapcsolatok, de négy szorosan keresztül a Földközi-tengerrel is összeköttetésben állt, így az élővilág mindkét irányból benépesíthette ezt a sekély, mindinkább félsós tóvá átalakuló beltengert. A hatalmas folyók (elsősorban a Duna) hordaléka gyorsította a folyamatot. A harmadkor éghajlata ebben az időszakban szubtrópusi jellegű volt, évi 18 C-fok átlagos hőmérséklettel, ami hidegebb volt az előző korok (jura, kréta), a hatalmas termeltű őshüllők időszakától, de mégis melegebb, mint a következő negyedkor eljegesedésekkel szabdaltn hűvös, ún. bo-reális klímája.

Ezekben az iszapos, sekély, meleg tengerekben egy különleges állatsoport alakult ki, melyre a kis faj- és a nagy egyed-szám volt jellemző. A növényvilág ebben az időszakban nagy változásokon esett át. A mai értelemben vett trópusi őserdők, amelyek az egész Földet borították (jurakor) lassan az egyenlítő tájára húzódtak és a növények többsége éghajlati övek szerint rendeződött el. A Kárpát-medence növénytakarója a mainál sokkal gazdagabb volt. A Pannon-tenger partjait mocsárerdők borították, melyeket nedves erdők öveztek, a hegységeket pedig száraz hegyi erdők nőttek be. A szénbányákban fellelhető növénymaradványoknak és a virágpor-analízisnek köszönhetően tudjuk, hogy főleg örökzöld fenyőfélék uralták az erdőket, de megjelentek már a ligetes tölgyesek is. Nagy térségeket kezdtek beborítani az akkortájt kialakuló fűfélék lágyszárú társulásai. Ebben a korban keletkezett a nagyon értékes barnaszén.

A harmadkor Pannon-tengerben a kagyló- és csigafélék virágzását jelentette. Ma is sokféle megtaláljuk ezeknek a fajoknak a maradványait (pl. a híres balatoni kecskekörmök, osztrigák, vénusz-fajok). A gerinces állatvilágról sok emlék maradt fenn. A gazdag halfélék közül a cápa-félék terjedtek el nagy számban, mert a folyóvizek által tápanyagokban gazdag vizekben óriási halrajkok éltek. A kétélűek és a hullók ekkortájt már a maiakhoz hasonlóak voltak. A krétakorban eltűntek a dinoszauruszok és helyüket a vizekben a krokodilfélék foglalták el, a szárazföldön pedig megjelentek és szerteágazó fejlődésbe kezdtek az emlősök. Egy részük visszatért a vizekbe (fókák, cettek, szirének) mások a levegőt hódították meg (repülő kutyák, denevérek). A szarmata erdőben különböző nagy testű növényevő ormányosok legeltek, pl. Mastodonok, a pusztákat pedig már a mai lovak ősei népesítették be. Rájuk őragadozó, pl. a kardfogú tigrisek vadásztak. Az ipolytarnóci megkövesedett orszarvú, Mastodon, szarvas és ragadozó iszaplenyoma az itatóra járó népes állatsereglet bizonyítja. Az édesedő Szarmata-tenger vízében benszüllött (endemikus) jellegű reliktum fauna alakult ki, amit a „pannon-kori” üledékretegekből ismerhetünk meg.

A pannóniai időszak képződményeinek gazdasági jelentősége is nagy. A már említett barnaszénen kívül a medence kifejlődésében található kőolaj, földgáz, továbbá a peremterületeken keletkező kvarchomok jelentős. A pannóniai agyagok fontos durva kerámia-alapanyagok, de említésre méltó az ivóvíz és a melegebb szintekben nyerhető termálvíz jelenléte is.

MEGKEVESBÍTETVÉN A' VÍZ...

A Palicsi-tó XIX. századi lecsapolási terve (2.)

AZ 1826. február 22-i határozat szerint Szabadka város küldöttséget menesztett a Kőrös-ér megsemmisítésére. A május 27-i jelentésből látható, hogy a szemle – amin Aradszky is részt vett – célja a lecsapolás ügye volt. Kárász Pál szeptember 10-én azzal a foltéttel volt hajlandó megengedni, hogy a palicsi vizet a birtokán keresztül engedjék a Kőrösbe, ha a város jótáll az így keletkező károkról. Ebből kifolyólag, az október 2-i határozat szerint, Tóth Sándort egy részletes terv kidolgozásával bízták meg. Jelentését november 8-án adta be. Mivel a levélárban nem talált adatokat a csatorna méreteiről, a rábízott feladatnak nem tudott eleget tenni; újabb terepi munkát látott szükségesnek. A felsorolt érvek alapján valószínű, hogy Tóth csak az Aradszky-féle térképet ismerhette. A jelentéséről tárgyalva, a november 11-i gazdasági jegyzőkönyv szerint, Kádár Józsefen keresték a Wüstinger-féle Palics és Kőrös közötti színtezési tervet, azt, amiről Scultey 1822. február 13-án értesült. A város 1826. november 27-én Sculteyhez fordult. Ezzel, de a „*tiszta folyónak Palits tavából csatorna általi ösze kapcsolatásáért illető Rajzolatok*”-kal és „*előiratok*”-kal kapcsolatban is igen fontos a Kamara 1827. február 8-i határozata. Elrendelte, hogy a terveket küldjék vissza Szabadkára. Ezek alapján Tóth Sándor elkészítette a következő csatornaszakaszok költségvetését: 1830. február 5-én a Palics és a Ludas, 25-én pedig a Palics és a Kőrös közötti szakaszt. Mindebből az is kiderül, hogy Tóth számára Wüstinger 1822-es elképzelése – valószínűleg a már említett rajz(ok) hiánya miatt – csak az egész csatornaterv alapján vált használhatóvá. A palicsi víz lecsapolási terve, aminek ötletét 1820-ban Wüstinger vetette föl, 1830-ban tehát további kiegészítésekent esett át.

A város küldöttsége 1832. június 15-én jelentést adott be a Tiszai korona-területtel kötött egyezségről. Az érdekeltek a palicsi viznek a Ludasi-tavon, majd a Kőrösön át a Tiszába való kieresztésébe csak úgy egyeztek bele, ha Palics szikós vizet nem teszi tönkre a Ludasi-tó nádasát. 1833. március 3-án Szabó László ügyvéd a horgosi uradalom nevében a „*Tó lecsapolásá*”-nak elnapolását kérte. Okot rá az a folyamatban lévő por adott, aminek tárgya éppen a Kőrös volt. Bár Szabó megjegyezte, hogy „*minden Nyugtató mellett sem lehetne előre tudni, ha a' munkába vendő Letsapolás, nem fogja e' a' Kőrös Ér-mellyéki Laposok elöntését eszközölni*”, mégis a por után „*a' nevezett Palits Tó Letsapolatása ellen, a' kiadott Nyugtató Levél mellett semmi akadály ezen Uradalom részéről nem tetetend.*” Így a Kőrös melléki birtokosok a lecsapolást ismét csak foltételekhez kötötték.

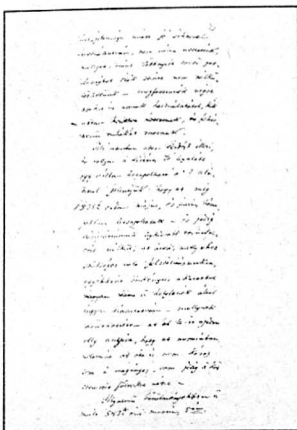
1834. június 16-án a Tanács a „*felsőbbi megvizsgálás végett*” fölterjesztette a „*Palitsi Tonak lecsapolására szükséges költségek legyekéit*”, valamint a „*Palitsi Tonak Tiszával csatorna általi ösze kapcsolatásáért illető mérnöki Rajzokat*”, mégpedig „*két kötet-*

ben” a „*Szegeden keresztül fuvarozó Gyors kocsin*”. Ekkor a Kamara megkapta „*a' Pality tó térképét [planum situationis:]; továbbá a' lecsapoló csatornának álmítettési tervét [planum sectionis transversalis:]; az eset tervét [planum libellationis:]; és az ezen tárgyat érdeklő jegyző könyvi kivonatokat*”. Mivel a Kamara december 10-én még a „*tó lecsapolásáért illető költség felvetések*”-et, „*és munkabér legyekéit*”-et is kérte, így 1834-ben majdnem az egész lecsapolási terv elkerült a városból.

A Tanács 1844. április 15-én a Palicsi-tóval kapcsolatban levelet írt a Kincstárnak (a képen). Ebben, többek között, leszögezte, „*hogy az még 1835k évben május, és június hónapokban lecsapolatott – és pedig házépzetünk-legkisebb terheltesse nélkül; az árok, mely ehez közlegesé vala felszólításokra, egyébkint önkényes akarattal b' helybeliek által ingyen kiásatván – melynek következtében az le-is apadott oly annyira, hogy az mostanában, valamint az óta is nem káros sem a' magányos, sem pedig a' köz szomszéd földekre nézve*”. Kutatásaink szerint e munkáról hallgatnak a város 1835-ös jegyzőkönyvei. Miért? Valószínűleg azért, mert ekkor egy, a város számára kiadásokkal nem járó Böge-tisztításra kerülhetett sor. A palicsi víz kieresztésére tehát 1835-ben sem kapáltak újabb csatornát. Anélkül is inkább így lehetett, mivel a Wüstinger-féle Böge-torkolat elképzelésének ügye, az építészeti felügyelő említése nélkül, még 1839-ben is fölmerült. Ezt ekkor sem végeztek el. Közben 1837-ben felvetődött a Palicsi-tó gyógyfürdőként való hasznosításának ötlete, amiről a Kamara is értesült. E kérdéseket összekapcsolva, 1843. november 15-én a Kamara az iránt érdeklődött a Tanácsnál, hogy „*az érintett tónak lecsapolása, és kiszáritása legalább egy részben eszközölhetővé.*” Ezzel kapcsolatban 1844. január 5-én a gazdasági jegyzőkönyv megjegyezte, „*hogy a' tavat kiszáritani tökéletesen nem lehet, és a' fürdők létrehozását a' lecsapolás nemcsak hogy nem akadályozandja, sőt megkevesbítetvén a' víz, annak göggy-eje hatályosabb lenend.*” Ennek alapján – mint idéztük – a Tanács 1844. április 15-én levelet írt a Kincstárnak. Beismerte az 1835 május-júniusában elvégzett és a Kincstárnak eddig szavá nem tett Böge-tisztítást, leszögezte, hogy „*az érdeklött lecsapolási költségvetés felkúrdé*”-se alól fölmentve érezte magát, „*mert a' kegyes rendeletnek, a' nélkül, hogy jóváhagyás végett felkúrdelni kívánt költségvetésre legkisebb szükség lett volna – a' kérdéses tónak lecsapolatásával már eleget tett.*”

A Wüstinger-féle 1820-as elképzelés alapján született terv negyedszázadot átölelő ügye az 1817-es megoldáshoz képest „csak” annak belátását eredményezte, hogy a Kőrös melléki szomszédok érdekeinek szem előtt tartása nélkül lehetetlen a palicsi nyágvizeknek a Bögétől hatékonyabb lecsapolása. A Palics környéki szántóföldek megvédése, a szomszédok nagyobb kára nélkül, volt csak elvégezhető. A Tanács is belátta ezt.

HOVÁNY Lajos

Csatornaügyben a Kamarának 1844. április 15-én írt levél
(Részlet. SZTL 14.A22/aec.184)

DE WIT MEGYEBEOSZTÁST ÁBRÁZOLÓ TÉRKÉPE – 1688

(Térkép a 2. oldalon)

NÉHÁNY vármegye elnevezését először a XVI. századból származó országtérképek tüntetik fel. Ezek azonban nem határozzák meg a megyék kiterjedését, s a településnevek gyarapodásával a nagyobb betűkkel írt megye nevek száma is növekszik. Így már a XVII. században elkérülhetlenné vált a megyehatárok megrajzolása. Az elsők között említhetjük meg A. Peyrounin nevét, aki 1650 körül készíti el a megyebeosztást ábrázoló metszetét.

A későbbi évtizedek kiemelkedő kartográfusa Frederik de Witt (Witt) (1616-1698) amszterdami rézmetsző, aki 1688-ban megalkotta Magyarország megyerendszerét bemutató térképét. A neves Wit-céget már 1648-ban alapította. Papp-Váry Árpád – Hrenkó Pál: *Magyarország régi térképeken* (Budapest, 1989. 82. old.) című díszes kötetben bővebben olvashatunk Frederik de Witt említett térképéről, tanulmányozhatjuk a többszínű, széles, de pontatlanul megrajzolt megyehatárokat. A vízrajz érzékeltetésén Zsámboky János (1531-1584) művének hatása tükröződik. A hegyek ábrázolásában is szembeötlők az elrajzolások; túlzások tapasztalhatók. Említhetjük a Duna-Tisza közt, az Alföldet, ahol a térkép nem kevés hegységet tüntet fel! Frederik de Witt munkája (vízrajza és megyehatárai) „...azonosak a Hevesesi- (Gábor, 1656-1715 - ML.)-féle hagyatékban levő, nagyobb méretarányú, kéziratos megyei térképsorozattal. Ez a térképsorozat 1585-88 táján, azaz 85 évvel korábban készült. Érdekes tudománytörténeti feladat lenne a két térképmű közötti kapcsolatok felderítése” állítják az említett kötet szerzői.

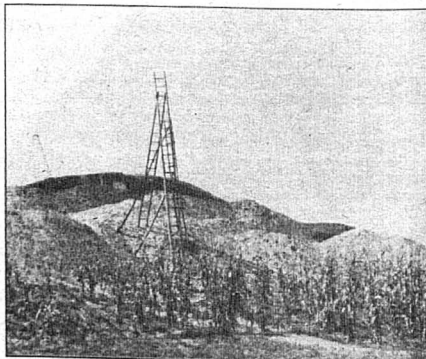
A 2. oldalon közölt, 1688. évi megyebeosztást ábrázoló térkép szintén Frederik de Witt munkája és egyik másolata a budapesti Magyar Mezőgazdasági Múzeumban bukkantunk rá. E „földabrosz” kisebb eltérésektől eltekintve azonosnak tekinthető a közölt színes példával. Azonban itt a szerző a megyehatárokat apró pontsorrall jelzi! S a többszínű, széles határvonalak csak utólagosan kerülhettek a pontsorokra, sokszor igen durván követve a rajzolatot. Szerintünk ezért „valóság-hűbb” a megyehatárokat egyszerű pontsorrall jelzett térkép. Úgy tűnik, a szerző (mindkét metszeten) több figyelmet szentelt a Duna-Tisza közének ábrázolására.

A térkép jobb alsó sarkában látható díszes címfelirat, a török katonára kereszteltem támadó angyal, a kereszténység pogányság elleni harcát ábrázolja.

M. L.

E számunk szerzői: BALLA Ferenc orvos, helytörténet-kutató (Bez-dán) • BLAZOVICH László történész-leveletáros (Szeged) • BORÚS Rózsa ny. tanár, néprajzkutató (Topolya) • HOVÁNY Lajos vízmérnök, egyetemi tanársegéd (Szabadka) • HULLÓ István biológus-ornitológus (Szabadka) • MAGYAR László filológus-leveletáros (Szabadka) • MARONKA János helytörténetész (Kishelyes) • MOJZES Antal helytörténet-kutató (Bajmók) • MUHI János újságíró (1913-1969) • OKRÉSZ Károly helytörténetész (Temerin) • PALÁSTHY Lenke (Szabadka) • RICZ Péter régész (Szabadka) • SZEKERES László régész (Szabadka) • SZLÁVICS Károly agrármérnök (Szabadka)

A „HINGA”

ALUDASI-TÓ környéke tele van letűnt korok emlékeivel. Ezek között van az a messziről szembeütő mesterséges halom is, amely a tó keleti partjának közelében, Nosza falu fölé tornyosul. Hingának nevezik a környékbeliek.

Nevezetes régészeti lelőhely. Régtől fogva tudott, hogy régi temető, csak nem volt ismeretes, hogy a történelmi mely kor szakában temetkeztek ide az emberek. 1947-ben a szabadkai Városi Múzeum megalakulása után dr. Schulmann Imre, az intézmény igazgatója terve vette a lelőhely kikutatását. 1948-ban csak előzetes feltárások folytak, 1949-ben pedig már tekintélyes szakgárda dolgozott a sírmező feltárásán (Versecről, Becskerekéről, Zomborból, Újvidékről és Belgrádból). Ami akkoriban újdonságnak számított: Schulmann Imre meghívta a zágrábi Antropológiai Intézet munkatársait is, akik vizsgálataik eredményeiről külön kötetben számoltak be. A régészeti dokumentációs anyagról szóló tudományos jelentést az Újvidéken megjelenő *Rad vojvodjanskih muzeja* egy kötetében közzélték.

Az eredmények azt mutatták, hogy a faluközösség, amely a Noszától keletre húzódó magaslaton, az úgynevezett Jankóhegyen élt, a XII. századtól kezdve használta temetőként a Hinga magasabb részét. Valószínű, hogy a halom tetőjén templomcska is állt, amely köré a sírgödöröket ásták. Ennek esetleges maradványait 1940-ben egy ott épített betonbunkerrel megsemmisítették. A talált érmék és sírmellékletek bizonyosságra szert a XV. századiak volt használatban.

Sz. L.